

УДК 343.9:343.77(477)

О. В. Ткаченко

здобувач

Донецького юридичного інституту МВС України

ЛІСОВА СФЕРА ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблема охорони навколишнього середовища набула особливої актуальності наприкінці ХХ століття й на сьогоднішній день залишається однією з найбільш значущих як у світовому масштабі, так і для України. Раціональне використання природних ресурсів та екологічна безпека населення, поряд з економічними, адміністративними, виховними та іншими заходами, регулюється засобами кримінально-правового характеру. Саме кримінальне законодавство, будучи покликаним забезпечувати збереження сприятливого для існування суспільства природного середовища – гарантує охорону і недоторканість у встановлених державою межах найбільш цінних природних багатств. Ліс, як основа життєдіяльності людини є одним з найважливіших об'єктів природи.

Споживацьке ставлення до природи у поєднанні з можливостями, що надав людству науково-технічний прогрес, мало своїм наслідком екологічну кризу другої половини ХХ століття, розростання якої робить реальністю глобальну екологічну катастрофу.

Зважаючи на наявну екологічну ситуацію особливо актуальними вважаються наукові дослідження, що націлені на пошук рішень, які спроможні зменшити ризик подальшого розвитку екологічної кризи. До таких досліджень, безперечно, відносяться й ті, що ставлять своїм завданням підвищення ефективності правової охорони довкілля, а також удосконалення запобіжної діяльності у цій сфері.

Визначення злочинності та окремих її видів, у тому числі й екологічної, має «конструюватись» за двома критеріями: об'єктивним, що відображає її властивості – у першу чергу соціально небезпечний характер, та суб'єктивним, що полягає у протиправному, формально визначеному у законі характері такої поведінкової діяльності. Саме наявність специфічних ознак об'єктивного характеру якісно відрізняє екологічну злочинність від інших видів злочинності [1, с. 277].

Першою такою ознакою є спрямованість кримінальної активності, проявом якої є заподіяння (або загроза заподіяння) шкоди навколишньому природному середовищу, що знаходить своє вираження у погіршенні життєздатності, якості, цілісності, взаємозв'язків та інших об'єктивних параметрів навколишнього середовища та його окремих екосистем (тваринній та рослинній світ, атмосферне повітря, землі, води, надра і т. ін.) – у

межах, в яких вони потрапляють в сферу кримінально-правового регулювання.

Другою специфічною (ідентифікуючою) ознакою екологічної злочинності є її підвищена суспільна небезпечність, що проявляється у створенні реальної загрози біологічним основам існування людства.

Третьою ідентифікуючою ознакою екологічної злочинності є її об'єктивна функціональність. Екологічна злочинність за її сутністю є продовженням «нормального» природокористування та однією з форм діяльності, яка в силу своєї результативності була відібрана суспільством в процесі його розвитку та закріплена як можливий зразок поведінки. Вчинення посягань екологічного характеру є одним із способів задоволення потреб людини. Очевидно, що за допомогою вчинення таких злочинів людина здатна забезпечити себе матеріально (що найбільш яскраво проявляється у злочинах, пов'язаних з протиправним заволодінням природними ресурсами (мисливських, рибних, рослинних, мінеральних), задовольнити вітальні потреби.

Четвертою ідентифікуючою ознакою екологічної злочинності є її соціально-конструктивний характер. Як злочин, так і злочинність – поняття релятивні (відносні), конвенціональні («договірні»: як «домовляться» законодавці), вони суть – соціальні конструкти, які лише частково відображають соціальні реалії [2].

Враховуючи визначення науковців та звертаючись до КК України зазначимо, що *злочини проти довкілля (екологічний злочин) – це суспільно небезпечне, винне діяння, вчинене із заподіянням істотної шкоди охоронюваним кримінальним законом комплексним суспільним відносинам щодо забезпечення екологічної безпеки населення, раціонального використання природних ресурсів та захисту особливо охоронюваних природних територій та інших особливо важливих природних об'єктів.*

На наш погляд, надане поняття не тільки містить в собі ознаки, характерні для злочину в загальнокримінальному сенсі, а й відображає специфіку самих злочинів проти довкілля, що полегшить правоохоронним органам завдання їх кваліфікації і дозволить більш ефективно вести боротьбу зі злочинами в сфері охорони довкілля.

Ліси – це зелені легені нашої планети, що наповнюють атмосферу киснем. Ліси є одним із вири-

шальних чинників забезпечення життєдіяльності суспільства, а також, важливою ланкою у системі сталого розвитку навколишнього природного середовища. Поняття ліс – тип природних комплексів (екосистема), у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище. Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезнаходженням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах. Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави [3].

Ліси в Україні підлягають державній охороні і регулюванню їхнього використання. Правові засади регулювання лісових відносин в Україні закладені Конституцією України, яка встановлює обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку і гарантувати громадянам право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище. Так, ч. 1 ст. 13 Основного Закону проголошує, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. У ст. 16 Конституції зазначається, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави, а відповідно до ст. 50 кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, а також гарантоване право вільного доступу до інформації про стан довкілля. Гарантуючи основні «екологічні» права, Конституція України покладає на осіб і відповідний обов'язок: кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66) [4].

Станом на 2020 рік загальна площа лісових ділянок, що належить до лісового фонду України, становить 10,4 млн га, в тому числі вкриті лісовою рослинністю 9,6 млн га. Лісистість України становить 15,9%. Але, незважаючи на досить невелику лісистість території, Україна займає 9-те місце у Європі за площею лісів та 6-те місце за запасами

деревини. Лісо-рослинні умови в Україні вкрай неоднорідні, тому ліси поширені територією держави нерівномірно. Лісистість варіює від 3,7% в Запорізькій до 51,4% в Закарпатських областях. Ліси зростають у трьох природних зонах (Полісся, Лісостеп, Степ), в Карпатах та гірських районах Криму, які мають різкі відмінності щодо лісо-рослинних умов. Ліси України сформовані понад 30 видами деревних порід, серед яких домінують сосна, дуб, бук, ялина, береза, вільха, ясен, граб, ялиця. Хвойні насадження займають 43% загальної площі, зокрема, сосна – 35%. Твердолистяні насадження становлять 43%, зокрема, дуб і бук – 37% [5, с. 1-4].

У ст. 12 Закону України від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища» зазначається, що громадяни України зобов'язані берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища та компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням чи іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище [6]. Згідно зі ст. 70 цього Закону визначення складу екологічних правопорушень і злочинів, порядок притягнення винних до адміністративної та кримінальної відповідальності за їхнє вчинення встановлюють КУпАП та КК України.

З огляду на важливість існування лісу як основного природного багатства людини, законодавець захищає у разі посягання на його цілісність та правила користування відповідною ст. 246 КК України «Незаконна порубка, або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу» та визначає заходи кримінально-правового впливу у разі зазіхань на суспільно-охоронювані правовідносини. Однак, незважаючи на те, що у КК України передбачена відповідальність за незаконну порубку, або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу, комплексна охорона лісового природного багатства не забезпечується.

Однією з причин цієї проблеми є відсутність точного визначення лісу як предмета кримінально-правової охорони. У чинному кримінальному законодавстві поняття «ліс» не розкривається, що не дозволяє у повній мірі виділити його в самостійний предмет кримінально-правової охорони, водночас законодавець визначає, що являють собою «інші особливо охоронювані ліси», минаючи при цьому початкове загальне визначення ліса в цілому як окремої частини екосистеми та самостійного предмета кримінально-правової охорони. Відтак інші особливо охоронювані ліси – природні ліси, які відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних ділянок» відносяться до першої-третьої категорій (2007 р.) [7, с. 561; 8].

З нашої точки зору, визначення основних критеріїв поняття «ліс» дає можливість отримати комплексне уявлення про ліс, його еколого-правове значення та кримінально-правовий захист, а також сформулювати пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства у сфері екологічної безпеки в частині охорони, та раціонального використання і відтворення лісу як важливого елемента навколишнього природного середовища.

Відповідно до Радянського енциклопедичного словника, ліс – один з основних типів рослинності, панівний ярус якого утворений деревами одного або декількох видів, із зімкнутими кронами; з інших життєвих форм для лісу характерні трави, чагарники, мохи, лишайники. Це життєве середовище для багатьох птахів і звірів, джерело деревини, ягід, грибів та технічної сировини. Маючи важливе клімат-регулююче, ґрунтове і водозахисне значення, лісовий покрив землі є одним з факторів стабільності біосфери і вимагає постійної турботи про його збереження та відтворення [9, с. 703].

На даний час, еколого-правове поняття «ліс» визначене у ст. 1 розділу I «Загальні положення» Лісового кодексу (далі – ЛК) України (1994 р.) [3]. Під лісом розуміється «тип природних комплексів (екосистема), у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище» [3]. На нашу думку, даного визначення недостатньо для з'ясування сутності лісу як об'єкта кримінально-правової охорони.

Як зазначає М. Ю. Попков, у лісовому законодавстві під лісом фактично розуміють зовсім різні об'єкти: а) власне ліси, придатні для повноцінного ведення багатоцільового лісового господарства (8,2 млн га); б) іншу деревно-чагарникову рослинність, представлену чагарниками і лінійними посадками (977 тис. га); в) інші захисні насадження (913 тис. га) на малопродуктивних землях; г) природні ліси, що виникли на сільськогосподарських землях (враховані в земельному кадастрі як пастбища, сінокоси тощо). Кількісної інформації про цю категорію насаджень немає, проте в окремих областях їх площа значна. Дві останні категорії об'єктів, віднесених до лісів фактично не мають власника (постійного користувача), а тому масово знищуються [10].

Професор Є. М. Жевлаков визначає ліс як «сукупність щільно зростаючих дерев і деревно-чагарникової рослинності на певній земельній площі» [11, с. 144]. В. В. Петров приходиться до висновку, що «ліс – це складова частина природного середовища, природний об'єкт, що представляє собою сукупність деревно-чагарникової рослинності,

природний екологічний комплекс, який впливає на інші елементи природного середовища, що має важливе значення для розвитку економіки, культури, та покращення здоров'я людини» [12, с. 233]. А. Б. Іскоян стверджує, що «рослинний світ – це сукупність диких рослин (наземних і водних), які ростуть в стані природної свободи на території держави, а також в межах її континентального шельфу» [13, с. 18]. У цьому визначенні вона відносить лише дику рослинність, тобто екологічно пов'язані з іншою природою. Відповідно, культурні рослини, вирощені людиною для власного споживання, на її думку, не є частиною рослинного світу. Разом з тим, охорона та відтворення об'єктів природи неможлива в даний час без додавання людської праці. А від так дуже мало природних компонентів, до яких б не торкнулися розум і руки людини.

Вирощуючи ліс, людство своєю працею відновлює втрачені лісові ресурси, формуючи тим самим екологічні умови для свого комфортного та безпечного існування. Інакше кажучи, праця, людини, вкладена у відновлення природних, у тому числі і лісових ресурсів, перестає надавати їм товарно-грошову форму. Деревно-чагарникова рослинність з майна (товару), перетворюється в елемент природного середовища.

На думку О. І. Красова, поняття «ліс» може бути визначено як «сукупність усіх рослинних організмів, деревних, чагарникових, трав'янистих та інших рослин (мохів, лишайників тощо)» [14, с. 18]. М. Й. Коржанський, визначає ліс як «сукупність деревної, чагарникової та іншої рослинності, що росте на землях лісового фонду, виділених в установленому порядку, та здійснює вплив на стан навколишнього природного середовища» [15, с. 151].

Проведений нами аналіз дозволяє зробити висновки, що єдиної точки зору щодо поняття «ліс» як в еколого-правовій, так і в кримінально-правовій літературі немає, а визначення поняття у чинному ЛК України потребує уточнення, що обумовлює необхідність його конкретизації.

Так, розкриваючи поняття «ліс», багато авторів вказують лише на окремі його ознаки. Наприклад такі науковці як В. В. Петров [12], О. І. Красов [14], визначають безпосередній його склад (дерева, чагарники та інші види рослинності), не розкриваючи характер походження, площу лісу, та призначення. О. В. Скворцова не зазначає джерело походження зазначених видів лісової рослинності [16, с. 9], А. Б. Іскоян не відносить до лісу дерева і чагарники штучного походження [13], М. А. Соколов, говорячи про значущість земельної площі, не визначає її розміри [17, с. 11].

Вивчення сутності та змісту такого комплексного поняття як ліс, дає змогу виділити ряд ознак, що характеризують його як самостійний предмет кримінально-правової охорони:

1) безпосередній склад лісу: сукупність деревної, чагарникової та інших видів рослинності.

2) характер походження названих видів рослинності (як природний, так і штучний).

3) єдність та взаємозв'язок всіх елементів природи, що в сукупності утворюють ліс. Так званий лісовий біогеоценоз, який знаходиться в органічному зв'язку з іншими природними об'єктами.

4) юридичний порядок формування території лісових масивів.

5) розміри земельної площі, що входить до лісового масиву.

6) призначення лісу: для формування лісового та нелісового фондів.

Об'єднання наведених ознак дозволяє на основі їх сформулювати кримінально-правове поняття «ліс» як сукупність щільно зростаючих дерев, що знаходяться в єдності та природному стані, чагарників та інших видів рослинності природного і штучного походження, які ростуть на значній земельній площі, визначеній в установленому законом порядку, і призначеній для формування лісового та нелісового фондів.

Ліс – об'єкт навколишнього природного середовища, придатний для повноцінного ведення лісового господарства, життя живих істот та задоволення суспільних потреб в лісових ресурсах. При цьому слід виходити з того, що ліс є системним об'єктом, який поєднує структурні елементи, які утворюють цілісність та набувають нової якості. Первинним елементом лісу є сукупність дерев однієї або різних порід, що об'єднуються в групи дерев, які становлять деревостан. Деревостан на великих площах інтегрується в лісові насадження. Системоутворюючою ознакою цієї екосистеми є дерева, що мають властивість природного ресурсу, досягли віку зрілості деревостану, займають значні площі земельних лісових ділянок. Без дерев немає лісу. Чагарникова та інша рослинність без поєднання з деревами чи групами дерев, лісом не вважається. Деревина і земельні ділянки, які вони займають – це єдине ціле. Природним ресурсом ліси та дерева, які в них ростуть, стають після вирубування або видалення у інший спосіб із земельних лісових ділянок. З цього моменту, дерева змінюють правовий статус, перетворюються на деревину (лісоматеріали) і набувають властивості товару. Через різне походження лісів (природне або штучне) дерева не завжди поєднуються з чагарниками.

На нашу думку, подібні критерії дозволяють відмежувати ліс від іншої деревно-чагарникової рослинності, яка також представляє собою самостійний предмет як еколого-правових, так і кримінально-правових відносин. Як показує практика, громадяни, як правило, достатньо ознайомлені з адміністративною відповідальністю за лісопорушення, проте недостатньо чи зовсім не знайомі із

положеннями КК України щодо незаконних порубок, або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу. Широкому загалу практично невідомі положення КК України стосовно лісопорушень.

Література

1. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
2. Гилинский Я. Что делать с преступностью? URL: http://deviantology.spb.ru/etc/publications/Gilinsky-Chto_delat_s_prestupnostyu.pdf.
3. Лісовий кодекс України: Закон від 21 січ. 1994 р. № 3852-ХІІ *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>
4. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. Публічний звіт Державного агентства лісових ресурсів України за 2020 р. URL: https://dklg.kmu.gov.ua/forest/document/177277;/pz_0303.pdf
6. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон від 25 черв. 1991 р. № 1264-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
8. Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних ділянок: постановою Кабінету Міністрів України від 16 трав. 2007 р. № 733. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2007-%D0%BF>
9. Советский энциклопедический словарь / под общ. ред. А.М. Прохорова. Москва, 1983. 1868 с.
10. Попков М. О проблемах реформирования лесного хозяйства. Лісівник. 2018. URL: http://lesovod.blogspot.com/2018/05/blog-post_852.html
11. Жевлаков Э. Н. Экологические преступления (уголовно-правовой и криминологический анализ): монография. София, 2005. 362 с.
12. Петров В. В. Правовая охрана окружающей природной среды в странах Восточной Европы: пособие. Москва, 2009. 420 с.
13. Искоян А. Б. Правовое регулирование охраны и использования растительного мира. Ереван, 1987. 128 с.
14. Крассов О. И. Право лесопользования в СССР. Москва: Изд-во «Наука», 1990. 96 с.
15. Коржанский Н. Й. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. Москва: Академия МВД СССР, 1980. 248 с.
16. Скворцова О. В. Кримінально-правова характеристика незаконної порубки лісу за кримінальним законодавством України (на підставі матеріалів практики автономної республіки Крим): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2007. 20 с.
17. Соколов Н. А. Уголовная ответственность за незаконную рубку лесных насаждений: автореф. дисс... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Москва, 2007. 20 с.

Анотація

Ткаченко О. В. Лісова сфера як об'єкт кримінологічного дослідження. – Стаття.

У статті вивчення сутності та змісту поняття лісу, надало змогу виокремити ознаки, що характеризують його як самостійний предмет кримінологічного дослідження. Особливу увагу приділено розкриттю особливостей лісового комплексу як складової частини природно-ресурсного комплексу України. Визначено місце лісових ресурсів в системі лісового господарства. Встановлено, що однією з причин цієї проблеми є відсутність точного визначення лісу як предмета охорони. У чинному кримінальному законодавстві поняття «ліс» не розкривається, що не дозволяє у повній мірі виділити його в самостійний предмет кримінально-правової охорони. Доведено, що визначення основних критеріїв поняття «ліс» дає можливість отримати комплексне уявлення про ліс, його еколого-правове значення та кримінально-правовий захист, а також сформулювати пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства у сфері екологічної безпеки в частині охорони, та раціонального використання і відтворення лісу як важливого елемента навколишнього природного середовища.

Ключові слова: екологічна злочинність, ліс, злочин, кримінологія, запобігання.

Аннотация

Ткаченко А. В. Лесная сфера как объект криминологического исследования. – Статья.

В статье изучения сущности и содержания понятия леса, дало возможность выделить признаки, характеризующие его как самостоятельный предмет криминологического исследования. Особое внимание уделено раскрытию особенностей лесного комплекса как составной части природно-ресурсного комплекса Украины. Определено место лесных ресурсов в системе лесного хозяйства. Установлено, что одной из причин этой проблемы является отсутствие точного определения леса как предмета охраны. В действующем уголовном законодательстве понятие «лес» не раскрывается, что не позволяет в полной мере выделить его в самостоятельный предмет уголовно-правовой охраны. Доказано, что определение основных критериев понятия «лес» дает возможность получить комплексное представление о лесе, его эколого-правовое значение и уголовно-правовая защита, а также сформулировать предложения по совершенствованию уголовного законодательства в сфере экологической безопасности в части охраны и рационального использования леса как важного элемента окружающей природной среды.

Ключевые слова: экологическая преступность, лес, преступление, криминология, предотвращения.

Summary

Tkachenko A. V. Forest sphere as an object of criminological research. – Article.

The article deals with the criminal law principles of forest protection in Ukraine. The main features of environmental crime are highlighted. Particular attention was paid to the disclosure of the features of the forest complex as an integral part of Ukraine's natural resource complex. The place of forest resources in the forestry system is determined.

It is established that one of the reasons for this problem is the lack of accurate identification of the forest as a subject of criminal protection. In the current criminal law the concept of "forest" is not disclosed, which does not allow to fully allocate it to an independent subject of criminal law protection, at the same time the legislator determines that they are "other specially protected forests", thus avoiding the initial general definition of the forest as a whole as a separate part of the ecosystem and an independent subject of criminal protection. Therefore, the concepts of forest legislation are analyzed and forest definitions are provided.

The author defines the crime of the environment (environmental crime) as a socially dangerous, guilty act, committed with causing significant damage to the complex criminal law by the protected criminal law to ensure the ecological safety of the population, the rational use of natural resources and the protection of especially protected natural areas and other particularly important natural areas and other particularly important natural areas. of objects.

Forest should be understood as an environmental object suitable for good forestry, life of living creatures and meeting public needs for forest resources. It should be borne in mind that wood is a systematic object that combines structural elements that create integrity and acquire new quality. The primary element of a forest is a set of trees of one or different species, which combine into groups of trees that make up the stand.

It is proved that the definition of the main criteria of the concept of "forest" gives an opportunity to get a comprehensive view of the forest, its ecological and legal value and criminal protection, as well as to formulate proposals for improving the criminal legislation in the field of environmental protection and rational use and reproduction forests as an important element of the environment.

Key words: environmental crime, forest, crime, criminology, prevention.